

Uskonto sellaisena kuin se on

Matti Kamppinen

Sam Harris: *The End of Faith – Religion, Terror and the Future of Reason.* Norton Paperback 2005. 348 s.

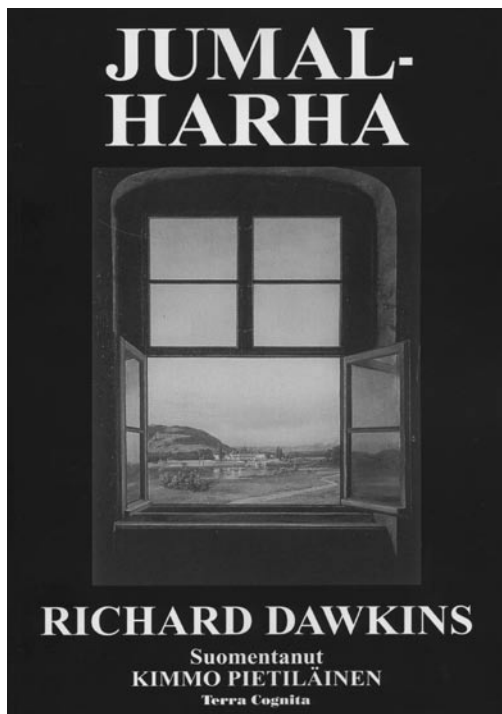
Richard Dawkins: *The God Delusion.* Houghton Mifflin Company 2006. 406 s.

Todellisuutta koskevat arkiteoriat ovat haasteellisia tieteellisen maailmankuvan kannalta. Yhtäältä tieteellisen teoretisoinnin on ulotuttava arkiteorioiden toiselle puolelle, toisaalta on ilmiöalueita ja tieteenaloja, joilla arkiteoriat konstituivat itse tutkimuskohteita, ja joilla parhaat ja selitysvomaimimmat teoriat ovat arkiteorioita. Monet ihmistieteet, erityisesti humanistiset tieteet ja yhteiskuntatieteet ovat tällaisia aloja, joilla arkiteoriat ovat konstitutiivisessa roolissa. Inhimillisen toiminnan, ajattelun ja tekojen sekä kulttuuristen artefaktien tutkimus edellyttää, että ihmisillä on arkiteorioiden postuloimia uskomuksia, haluja ja päättelysääntöjä, joiden kautta teot ja tekojen tulokset saavat merkityksensä. Esimerkiksi kunniamurhan tai kristillisen kasvatuksen tutkimus edellyttää, että osallisilla tutkimuskohteilla on asiaa koskevia uskomuksia ja haluja – muuten kysymys ei ole kunniamurhasta tai kristillisestä kasvatuksesta.

Jalkapalloa

Jalkapallon pelin sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa edellytyksenä on, että osalliset ovat intentionaalisesti pelaamassa palloa tiettyjen sääntöjen mukaan, että heidän toimintaansa ohjaavat uskomukset ja halut, että he tarkoittavat osapuilleen mitä sanovat, ja että jos heillä olisi toisenlaisia merkityksiä käytössään, niin he eivät pelaisi ensinkään jalkapalloa, vaan tekisivät jotakin muuta.

Mikä sopii jalkapalloon, sopii myös uskontoon. Meidän uskontoa koskevan arkiteoriamme mukaan uskonnollisilla ihmisillä on erityislaa-

Richard Dawkinsin The God Delusion ilmestyi suomeksi keväällä 2007 Jumalharha-nimisenä Kimmo Pietiläisen suomennoksena (Terra Cognita). Kannen kuva on Johann Christian Claussen Dahlin käsialaa.

tuisia uskomuksia ja niihin ankkuroituvia haluja, ja näiden uskomusten ja halujen yksilöinnin avulla voidaan ymmärtää, selittää ja ennustaa uskonnollisten ihmisten toimintaa. Jos heillä ei olisi jumalia koskevia uskonnollisia uskomuksia, heidän toimintansa olisi toisenlaista. Suomalainen naispappetta vastustava miespappi usko Raamatun olevan jumalan sanaa, ja tämän vuoksi toimii tavalla, joka Suomessa lähentelee lainvastaista.

Uskomus ei ole kulttuurisidonnainen konstruktio, vaan mukana kaikessa inhimillisen toiminnan käsitteellistämässä. Osa uskonto-

tieteilijöistä on kavahtanut uskomus-termin käyttöä, vedoten siihen että se on luterilaisen tradition hapattama käsite. Uskomus voidaan operationalisoida mielensisäiseksi merkitykseksi, jolla on funktionaalisia suhteita ympäristöön, sanoihin ja tekoihin. Kun väitämme toimijan S uskovan että hänen edessään on kivimuuri, tämän uskomuksen pitäisi näkyä siinä mitä S sanoo tai tekee. Kun väitämme toimijan S uskovan kuolemanjälkeiseen elämään, uskomus ilmenee toimintana ja sanoina.

Arkiteoria ja reduktionismi

Uskonnontutkimuksen kohdalla jalkapallope-
liä koskeva oivallus on joutunut säännöllisesti uhanalaiseksi: uskontotieteen tieteellistyminen on tuottanut tilanteita ja tutkimusasetelmia, joissa jumalia koskevilla uskomuksilla ei ole mitään roolia. Uskonnon sosiologinen redusointi "fiilistelyyn" tai rajanvetoon tuottaa tutkimuksia, joissa tarkastellaan "uskonnonkaltaisia" systeemejä kuten urheilua, työntekoa, kansalaisuutta tai ruumiillisuutta. Kognitiivinen uskontotiede on puolestaan häivyttänyt uskomukset ja tuonut tilalle yleisempiä ja samalla selvitysarvoltaan vähäisempiä kognitiivisia ja neuraalisia rakenteita, jotka aktivoituvat myös muissa "uskonnonkaltaisissa" toiminnoissa kuten mietiskelyssä, parittelussa, tanssissa tai laulussa.

Sosiologinen tai kognitiivinen reduktiivinen tutkimus on tietty aina tarpeen, kun halutaan systeeminen kokonaiskuva tutkittavasta ilmiöstä, mutta on hyvä muistaa että selityksen "uskonnossa on kyse fiilistelystä" tai "uskonnossa on kyse aivojen orientaatiokeskuksen vaimentumisesta" mielekkyysehtona on selityksen kohteen, uskonnon arkiteoreettinen malli.

Symbolistinen tutkimusparadigma kulttuuriantropologiassa on sekin ollut omiaan hämmäntämään arkiteorian uskontoa. Symbolismin mukaan uskonnollisen uskomuksen sisältö on jotakin muuta kuin miltä se näyttää. Jos toimija sanoo uskovansa kuolemanjälkeiseen elämään, marttyyriuden jalouten tai Jeesuksen ylösnousemukseen, symbolismi vesittää informantin lausunnon ja uudelleenkontekstualisoi väitteen johonkin kokonaan toiseen merkitysyhteyteen: "Ei kai kukaan nyt usko kuolemanjälkeiseen elämään tai kostonhimoiseen jumalaan, vaan pikemminkin he kommentoivat tämänhetkistä elämäänsä vertauskuvien avulla."

Jokainen joka on ollut tekemisissä uskonnollisten ihmisten kanssa (enkä tarkoita sitä pientä

heimoa joka asustaa teologian laitoksilla) tietää että moinen sosiologinen, kognitiivinen tai symbolistinen vesittäminen on juuri sitä, vesittämistä. Uskonnolliset ihmiset uskovat omituisia asioita, ja nämä uskomukset ohjaavat heidän toimintaansa. Suhtautuminen esimerkiksi kuolemaan on karismaattisissa protestanttisissa liikkeissä aivan omaa laatuaan, koska liikkeiden jäsenet pääsääntöisesti uskovat kirjaimellisesti kuoleman jälkeiseen elämään ja ruumiin ylösnousemiseen. Jokainen jolla on kokemuksia jumaliin uskovista ihmisistä, tietää että heidän uskomustensa ja halujensa avulla voidaan ymmärtää, seittää ja ennustaa heidän toimintaansa.

Uskontokritiikin lähtökohdat

Uskontofilosofit ja uskontokritiikot (samoin kuin osa uskontoetnografeista) ovat ottaneet uskonnon arkiteorian vakavasti: uskonto on kulttuurista toimintaa, joka perustuu jumalia koskeviin uskomuksiin. Uskontofilosofit ovat tutkineet uskomuksen argumentatiivista roolia ja esimerkiksi perusteltavuutta, etnografit ovat puolestaan selvittäneet uskomuksen kulttuurista kontekstia. Uskontokritiikki on tutkaillut molempia alueita ja esittänyt kysymyksen, onko uskonnolle rationaalisia perusteita. Uskonnollehan on olemassa kausaaliset perusteet, muutoin se ei olisi olemassa, mutta kysymys kuuluukin, pitäisikö uskonto olla olemassa.

Uskontokritiikot Sam Harris ja Richard Dawkins ovat tuoreissa kirjoissaan eksplikoineet uskonnon erityislaatua vielä askeleen verran enemmän: jumalia koskevat uskomukset (eli usko) eroavat arkisista ja tieteellisistä uskomuksista siinä, ettei niitä yleensä perustella eikä niitä myöskään voida perustella sellaisilla argumenteilla, jotka ovat kelvollisia arkiajattelussa tai tie-
teessä. Usko on uskomista ilman perusteita.

Molempia kirjoja on hätäpäissä kuvattu pamphleteiksi ja poleemisiksi kirjoituksiksi, mutta eivät ne sovi tähän kategoriaan. Molemmissa on vahvoja väitteitä, mutta niiden tueksi on myös perusteita. Ei voimakkaissa mielipiteissä ole mitään tieteellisen kulttuurin kannalta pahaa – siinä on, jos ei ole esittää perusteita. Molempia on kritisoitu myös siitä, että niiden uskontokäsitys ei perustu tieteelliseen tutkimukseen. Molemmat käyttävätkin "uskontoa" sen primaarissa, arkiteoreettisessa merkityksessä, ottavat vakavasti ja kirjaimellisesti sen mitä uskonnolliset ihmiset sanovat. Uskontotiedettä parhaimmillaan, sanoisin.

*Jos ei ole tarvis perustella,
mikä tahansa käy...*

Sam Harrisin kirja alkaa tarinalla, johon jokaisen uskonnontutkijan olisi syytä tutustua:

”Nuori mies astuu bussiin sen lähtiessä pysäkiltä. Hänellä on pitkä päällystakki, jonka alle on kätkeyty pommi. Hänen taskunsa ovat täynnä nauvoja, kuulia ja rotanmyrkyä. [...] Nyt bussi on täynnä. Mies hymyilee. Napinpainalluksella hän räjäyttää itsensä ja muut bussin matkustajat – naulat, kuulat ja rotanmyrkyt pitävät huolen siitä, että moni muu lähistöllä kärsii myös. Kaikki on mennyt suunnitelmien mukaan. ... Miehen vanhemmat kuulevat pian poikansa kohtalosta. Vaikkakin surun murtamia, he ovat yhtäkaikki valtavan ylpeitä poikansa saavutuksesta. He tietävät että poika on mennyt taivaaseen ja valmistanut tietä tuleville. Hän on myös lähettänyt viholliset ikuisen helvettiin. Tavallaan kaksi karpästä yhdellä iskulla. Naapurit yhtyvät juhlintaan ja antavat vanhemmille lahjoja.” (Harris 2005, 11)

Harris kysyy, mitä voimme tämän tarinan perusteella päätellä nuoren miehen ominaisuuksista. Oliko hän hyvä koulussa, oliko hän valmistumassa insinööriksi, oliko hän köyhä vai rikas? Näihin on vaikea vastata.

Pariin kysymykseen on helppoa vastata: Oliko mies uskonnollinen? Oliko hän muslimi?

Harris kritisoi sosiaalitieteilijöitä, jotka kernaasti kiinnittävät huomiota itsemurhapommitusten taloudellisiin ja poliittisiin motivaatioihin. Usko kuolemanjälkeiseen elämään, usko taivaaseen ja helvettiin, usko Koraanin tai Raamatun kaltaisiin dualistisiin teksteihin on parempi sellittäjä. Itsemurhapommitus on ymmärrettävissä jos toimija uskoo kuolemanjälkeiseen elämään. Jos uskoa ei tarvitse perustella, mikä tahansa käy päinsä, kuten monet kristinuskon ja islamin esimerkit kertovat (ks. Harris 2006).

Kainous siteerata uskonnollista uskoa selittävästä tekijänä johtuu Harrisin mukaan mm. siitä, että jos näin teemme, sitoudumme samalla ajatukseen että ihminen aivan oikeasti uskoo asioita, joille ei ole perusteita. Tämä puolestaan johtaisi uskonnon kritiikkiin, koska olemme taipuvaisia kritisoidaan uskomuksia, joille ei ole perusteita, ja/tai joiden seuraukset ovat katastrofaalisia.

Maltillinen uskonto on sekin myrkyä

Toinen tekijä tämän kainouden taustalla on maltillisen uskonnollisuuden hiljainen hyväksyminen. Ajattelemme helposti että maltillinen uskonto, esimerkiksi suomalainen evankelis-lu-

terilainen kirkko ja sitä konstituivat uskomukset voivat olla kritiikiltä rauhassa koska niistä ei ole kovin paljoa haittaa yhteiskuntaelämän kannalta, ja koska rationaalinen keskustelu ei ulotu uskon asioihin. Miksi ei? Onhan alkemiakin väistynyt oikean kemian tieltä ja humoraalinen lääketiede on väistynyt oikean lääketieteen tieltä. Uskontojen ei ole tarkoitus väistyä ”oikean uskonnon” tieltä, vaan perustellun, kriittisen maailmankuvan tieltä.

Harrisin mukaan maltillinen uskonto islamissa ja erityisesti kristinuskossa on tulosta sekularisaatiosta ja modernisaatiosta. Harva maltillinen kristitty pitää Tuomarien Kirjan 19. luvun tarinaa tyttärensä uhraavasta hirviöisästä esimerkillisenä eettisenä toimintana. Maltillinen kristinuskon tulosta siitä, että siihen on sovellettu kristinuskosta riippumattomia eettisiä intuitioita ja tieteellisiä ajattelun työkaluja, esimerkiksi historiallista ja kriittistä pyhien tekstien tutkimusta. Yhteiskuntakelpoinen uskonto on syntynyt sen tuloksena, että siitä karsittu mahdollisimman paljon pois varhaisempia järjenvastaisia piirteitä, mikä toki on edelleen jättänyt koko joukon järjenvastaisia piirteitä jäljelle.

Harris, samoin kuin Dawkins, pitää maltillista uskontoa myrkkynä, koska se tarjoilee normaalin tilanteen, ettei joitakin fundamentaalisia uskomuksia tarvitse perustella tai arvioida niiden seurausten valossa. Näin maltillisen uskonnon hyväksyminen tuottaa oivat kasvuolosuhteet radikaalille uskonnollisuudelle, jossa järkeen vetoaville perusteilla on vielä vähemmän sijaa.

Maltillisuutta kotikulmilla: suomalainen tiedeyhteisö ja valtiollinen riittivirasto

Suomalainen yliopistolaitos on monelle tavalla kietoutunut evankelis-luterilaisen kirkon rituaaleihin. Ainakin Turun yliopiston väki juhlistaa vuosittain lukukauden alkua kirkollisin menoin. On hämmentävää nähdä kansatieteilijöitä kuuntelemissa tarinoita, joiden presuppositiot ovat tieteen ihanteiden vastaisia.

Mutta ehkä tilaisuuksiin osallistuvat eivät ajattele tilaisuuksissa tarjottavia sisältöjä, vaan ovat mukana yhdessäolon ilosta. Rituaalit ovat tärkeitä, sanotaan, ja yliopistojen väki erottautuu mielellään muusta kansasta mustiin pukeutumalla. Teoreettisen filosofian dosentti S. Albert Kivinen kirjoitti uskonnollisten tarpeiden sivistyneestä tyydyttämisestä seuraavaan tapaan:

”Institutionalisoitu valtionkirko on eräs keino tämän tarpeen tyydyttämiseen. Ilmaus ’valtionkirko’ ei implikoi, että kirkon tarvitsisi olla kristillinen. Filosofisessa katsannossa ehkä tyydyttävien uskonto on konfutselaisuus, mutta sitä on turha yrittää meille ympätä. [...] Vuosisatojen kuluessa suuret kirkkokunnat ovat sivistyneet; ne sopivat toimimaan riittien virastoina valtiovallan valvonassa. [...] Uskonto on liian tärkeä asia jätettäväksi pappien tai – mikä vielä pahempi – uskovaisten haltuun. ... riitti on suoritettava perinnäistapojen tähden ja – kuten nykyään sanottaisiin – sosiaalisen koheesion lisäämiseksi, eikä sen tähden, että noilla riiteillä olisi jotakin maagista vaikutusta.” (Kivinen 1998, 37-38).

Ovatko maailmankuvat samanarvoisia?

Yksi Harrisin kritisoima ajatus on se, että ihmisen on joka tapauksessa uskonnollinen tavalla tai toisella, eli että jos uskonto hylätään ja tilalle otetaan tieteellinen maailmankuva, tuloksena on uskonnon kaltainen maailmankuva. Ajatus ihmisen jokaisen ihmisen uskonnollisuudesta on tuttu uskontotieteessä, mutta onko sille perusteita. Ilman maailmankuvaa ei ihminen pysty toimimaan, mutta ilman jumalia postuloivia uskomuksia kylläkin. On turhaa hämärtämistä ja informaation hukkaamista pitää kaikkia maailmankuvia uskontoina sen perusteella, että uskonnot tarjoavat maailmankuvallisia työkaluja. Päätely on sama kuin jos väittäisi että kaikki nisäkkäät ovat maruja koska marsut ovat nisäkkäitä.

Naturalistinen ja humanistinen, kriittisyyteen sekä empiriseen ja eettiseen koeteltavuuteen perustuva maailmankuva on toki maailmankuva, mutta sillä on arvokkaita ominaisuuksia: se ei oikeuta ajatuksia satunnaisesti tekstikokeelmiin viitaten, se on koetteluun kautta muutettavissa, ja se ei postuloi olioita, joille ei ole perusteita. Ihmiselämää silmälläpitäen erot uskomusjärjestelmissä ja maailmankuvissa ovat kaikki kaikessa. Jos uskon että minulla on oikeus tappaa vääruskoisia tai velvollisuus kieltää tyttäreni koulunkäynti koska uskonnollinen johtaja niin sanoo, operoin maailmankuvalla joka ei kestä kriittistä arviointia ja joka on sekä ehdoiltan että seurauksiltaan huonompi kuin naturalistinen ja humanistinen maailmankuva. Harris pitää omituisena ja huolestuttavana, että on monia tieteilijöitä jotka eivät tätä ymmärrä tai uskalla sanoa.

Uskonnolliset ääriainekset ovat Harrisin mukaan äärimmäisiä juuri uskossaan. Tekstien tulkinta on kirjaimellista ja uskonnollisten auktoriteettien käsityksiä ei kyseenalaisteta. Äärimmäinen usko näkyy äärimmäisinä tekoina. Jos usko

kirjaimellisesti päätyvänsä paratiisiin tietyn teon seurauksena, voidaan perustellusti odottaa että tämä teko tehdään. Erityisesti vahva usko kuolemanjälkeiseen elämään muuttaa ajattelun ja toiminnan tavanomaisia, talonpoikaisjärjen kaavoja, koska arkinen järjenkäyttö on ankkuroitunut tavallisen elämän suojeluun.

Myös ajatus pyhien tekstien jumalallista alkuperästä motivoi äärimmäistä toimintaa. Ajatuksen järjenvastaisuus ja katastrofaaliset seuraukset tulevat hyvin esille Harrisin ajatuskokeessa:

”Kuvittele maailma jossa ihmiskupolvet päätyvät uskomaan että tietyt filmit ovat Jumalan tekemiä tai tietyt ohjelmistot hänen koodaamiaan. Kuvittele tulevaisuus jossa miljoonat jälkeläisemme murhaavat toisiaan koska ovat eri mieltä Tähtien Sodan tai Windows 98:n tulkinasta. Voisiko mikään olla naurettavampaa? Tällainen tulevaisuus ei ole sen naurettavampi kuin maailma jossa me elämme.” (Harris 2005, 35-36)

Kaikkien virhepäätelmien äiti eli perimmäinen Boeing 747

Sam Harris on koulutukseltaan filosofi, maailmankuvatutkija ja neurotieteilijä. Richard Dawkins on evoluutiobiologi josta on tullut tieteellisen maailmankuvan puolestapuhuja. Dawkinsin oppituoli Oxfordin yliopistossa, Professor of the Public Understanding of Science, on perusteltu. Tieteen merkitys elämän eri osa-alueilla on suunnaton.

Dawkins on tieteilijä. Hän arvioi kriittisesti erilaisia jumalia postuloivien uskomusten perusteita sekä näiden uskomusten yhteiskunnallisia seurauksia. Dawkinsin teksti on selkeää, argumentit esimerkillisesti eksplikoituja, ja päätelmät viety loppuun asti. Harrisin tapaan Dawkinskaan ei pysähdy kesken matkan ja hyväksy maltillista uskontoa mihinkään merkittävään rooliin.

Jumalia koskeva uskomus on Dawkinsin mukaan jumalharha, kirjaimellisesti. Harha tarkoittaa Dawkinsin mukaan ennen kaikkea ”sitkeää väärää uskomusta, johon sitoudutaan vaikka kyseenalaistavaa evidenssiä on tarjolla runsaastikin” ja siteeraa vielä Robert Pirsigä: ”Kun yksi ihminen kärsii harhasta, sitä sanotaan hulluudeksi. Kun useampi ihminen kärsii jaetusta harhasta, sitä sanotaan Uskonnoksi.”

Dawkins puhuu ”jumalahypoteesista” uskontojen keskeisenä postulaattina. Jumalahypoteesi on faktuaalinen hypoteesi, eli se olettaa että on olemassa yksi tai useampia jumalia. Uskonnolliset ihmiset sitoutuvat tämän hypotee-

sin totuuteen, eli uskovat jumalan tai jumalien olemassaoloon.

Dawkins kysyy, onko jumalahypoteesille perusteita.

Dawkins punnitsee perinteisiä jumalatoistuksia ja päättyy toteamaan ettei niistä yhdestäkään ole aiottuun tehtävään. Jumalan tai jumalien olemassaoloa ei voi todistaa empiriaan tai järkeen vedoten.

Kirjan luvussa 4 "Why there almost certainly is no God" Dawkins tarjoaa perustelun sille, että jumalahypoteesi on kestävä.

Argumentin innoittajana on ollut Fred Hoyle'n letkautus, jonka mukaan elämän synty maapallolla on yhtä epätodennäköistä kuin jos pyörremyrsky kulkisi romuttamon läpi ja tuloksena olisi toimiva Boeing 747. Kreationistit ovat tällä perusteella esittäneet, että elämä tarvitsee suunnittelijan, joko perinteisen luojajumalan tai sitten modernimpaan asuun puetun ID- eli Intelligent Design -suunnittelutoimiston, koska kompleksisuutta ei voi muuten syntyä. Dawkinsin vastaargumentti on seuraava: Maailma jonka tunemme on kompleksinen. Jos sen selittämiseksi postuloidaan kompleksinen olento, emme ole selittäneet mitään, vaan pelkästään siirtäneet selitettävän ilmiön yhtä askelta aikaisemmaksi. Selitys on samantapainen kuin lapsi voisi käyttää selittäessään näkökykyä: ihminen näkee koska pään sisällä on pieni ihminen, jolla on tarkka pieni silmä...

Luojajumala ja sen erilaiset sukulaiversiot ovat itse asiassa perimmäisiä Boeing 747 -koneita, niin epätodennäköisiä, ettei niitä voida postuloida. Vain luonnonvalinta tai sen kaltainen mekanistinen prosessi voi selittää kompleksisuuden synnyn ja olemassaolon. Jumalat ovat perimmäisiä Boeingeja koska niiden täytyy olla vähintään yhtä kompleksisia kuin selitettävät systeemit. Näin ollen jumalahypoteesi ei pidä paikkaansa. Jumalaa tai jumalia ei ole olemassa.

Uskonnon intellektuaalisesti ja moraalisesti rappeuttava vaikutus

Dawkins kritisoi kreationisteja, ennen kaikkea asenteesta jonka he tarjoavat ongelmanratkaisuun: "Eikö elämää voi selittää helposti? Ei se mitään, postuloidaan luojajumala tai suunnittelija ja jatketaan lepoetkeä. Onko aivojen ja mielen suhde edelleen mysteeri? Hyvä juttu, antaa olla sellaisena koska sellaiseksi se on luotu..." Järjenkäyttöön, koeteltavuuteen ja kriittisyyteen perustuvassa naturalistisessa maailmankuvassa jumalille tai

muille uskontojen aineksille ei ole sijaa, koska ne toimivat kokonaan toisilla periaatteilla.

Moraalin alueella Dawkins korostaa Harrisin tapaan eetoksen tai ajan hengen muutosta. Moraalinen eetos muuttuu ajan myötä, se mitä pidetään hyvänä tai pahana, tavanomaisena tai poikkeavana. Uhrautumista ja periaatteiden puolesta kärsimistä ei arvosteta samassa määrin kuin aikaisemmin. Keskiajan Euroopassa pidettiin hyväksyttävänä kiduttaa ihmisiä joiden epäiltiin olevan noitia. Nyt ei.

Yli-inhimilliseen moraalinvartijaan, jumalaan tai enkeleihin vetoaminen on aina ollut didaktisesti ylivoimaista: vaikka kukaan muu ei näe, niin jumala ja enkelit vahtivat mitä mielessä tapahtuu ja mitä teet. Joulupukki ja tontut toimivat samassa tehtävässä pienempien lasten kohdalla, ja moni minunkaltainen sekulaari humanisti katsoo sekavin tuntein miten tietystä ikävaiheesta joulupukki-pelote lakkaa tehoamasta – on aika vaihtaa tontut sellaisiin perusteluihin, jotka ve-toavat järkeen.

Ja pelotehan joulupukki on, uskontojen tai vaallisten vahtikoirien tapaan, jotka eivät Dawkinsin mielestä kuulu aikuiseen elämään, kypsään moraaliiin.

Kristinuskon etiikkaa mainostetaan monesti korkeatasoiseksi ja sofistikoituneeksi etiikaksi, mutta kyllä monet ohjeet ja niiden perustelut ovat kivikautisia. Esimerkiksi "älä tapa" pitäisi noudattaa koska se kielletään kymmenessä käskyssä. Eikö parempi peruste olisi että tappaminen saa aikaan peruuttamattomia päätymisiä ja surua, ihmisen kannalta tärkeitä asioita, ja sen takia se tappaminen on väärin?

Toinen ongelma on pyhien tekstien tulkinta, ne kun eivät itsessään sisällä ohjeita siitä, mitä moraalialueita koskevia ohjeita pitäisi milloinkin noudattaa. Olisiko oikein lähteä pyhiinvaeltajien matkaan ja jättää perheensä vaille huolenpitoa, kuten Jeesus kehoitti opetuslapsiaan? Vai olisiko oikein antaa neitsyttärensä ja vaimonsa miesjoukon raiskattaviksi, jotta talossa vieraana olevan miehen kunniaa ei loukattaisi, kuten hyytävä tarina Tuomarien Kirjan 19 luvussa kertoo.

Martti Lutherista ei ole juuri apua, hän kun oli sitä mieltä, että naiset ovat ruumiinrakenteensa vuoksi alhaisempia olentoja: naiset ovat ylhäältä kapeita ja alhaalta leveitä, kun taas miehet ovat ylhäältä leveitä ja alhaalta kapeita. Miehet ovat siis vahvoja taivaallisissa asioissa. Tosin nykyään metabolisen oireyhtymän myötä alamme kaikki olla samanlaisia päärynöitä. Mitenkähän Luther perustelisi naisten kehnoutta meidän aikamme?

Dawkins on säälimätön arvioidessaan uskontojen moraalaisia potentiaaleja. Uskonnollisten ihmisten eettisesti kestävä toiminta (jota on toki runsaasti) on toimintaa, joka on usein onnistunut uskonnosta huolimatta. Uskontojen sivistykselliset vaikutukset ovat suurimmillaan silloin kun ne irtautuvat uskontojen postulaateista. Vaikka uskonnosta on lohtua monille, ei se tee uskonnosta totta tai varteenotettavaa. Lapsille on iloa ja lohtua mielikuvituskavereista, mutta ei tämän perusteella kannata postuloida mielikuvituskavereita, varsinkaan myöhemmällä iällä.

Tiede velvoittaa

Harris ja Dawkins ovat molemmat johdonmukaisia tieteellisen maailmankuvan rakentajia. Mutta mihin tiede velvoittaa? Seuraako tieteen tekemisestä uskontokritiikki siinä mielessä, että tieteen tekeminen ja sen menetelmiin sitoutuminen sitouttaa myös uskontokritiikkiin?

Katsotaan tarkemmin. Tieteen tekemistä konstituoivat ns. käsitteellisen minäkeskeisyyden periaate, jonka mukaan käytetyt todellisuuden luotaamisen välineet ja niiden filosofiset presuppositiot ovat sellaisia, joihin tekijän kannattaa sitoutua, eli joiden käyttämiseen hänellä on hyvät perusteet (Rescher 1988). Näin ollen käytetyt menetelmät ovat parempia eli paremmin perusteltuja kuin jotkin muut todellisuuden luotaamisen välineet.

Näin ollen, kun esimerkiksi uskontotieteilijä tai muu maailmankuvatutkija löytää erilaisia maailmankuvia ja niihin kuuluvia tiedonmuodostuksen menetelmiä, hän ei voi päätellä että erilaiset maailmankuvat ovat yhtä hyviä. Löydöksen pätevyys edellyttää, että käytetyt menetelmät ovat parempia kuin muut menetelmät.

Käsitteellisen minäkeskeisyyden periaate sitouttaa näin ollen käytettyihin tieteellisiin menetelmiin ja johtopäätökseen, että toisenlaiset menetelmät, joille on vähemmän perusteluita, ovat huonompia.

Entä uskontokritiikki? Uskontojen tiedonmuodostuksen menetelmät ja niiden presuppositiot joutuvat automaattisesti kriittisen tarkastelun alaisiksi kun tieteelliseen toimintaan kuuluva käsitteellisen minäkeskeisyyden periaate aktivoidaan. Harvempi tieteilijä käyttääkään uskonnollisen tradition tekstejä perustellessaan maailman kalustukseen kuuluvia asioita.

Tieteeseen kuuluu kilpailevien käsitysten kritiikki. Uskonto on jumalahypoteesin osalta kilpaileva maailmankuva, ja näin ollen uskon-

tokritiikki kuuluu todellisuuden luotaamisen projektiin: on hyviä perusteluita sille, että jumalahypoteesi eri versioineen ei pidä paikkaansa.

Tiede on myös normatiivista toimintaa, joka luo ja ylläpitää määrättyihin ihanteisiin tähtäävää keskustelua ja muuta toimintaa. Uskonnolliset ihmiset kyseenalaistavat näitä ihanteita, ja uskonnolliset traditiot, erityisesti tekstit, sisältävät runsaasti tieteen ihanteiden vastaisia aineksia. Näin ollen tieteen olemassaolon ja hyvinvoinnin ehtona on, ettei uskonto voimista otetaan eri elämäntilanteilla. Tieteen kannalta on parempi, mitä vähemmän uskontoa eri muodoissaan on. Näin ollen tieteellisen toiminnan mielekkyysehtoihin kuuluu uskontokritiikki – jumalharhaa on kritisoitava sen kaikissa muodoissa.

Uskontotiede ja uskontokritiikki

Uskontotieteen tutkimustraditiossa on runsaasti suuntauksia, esimerkiksi eliadelainen uskontofenomenologia, joiden oletuksena on, että uskonto on ”hyvä asia”. Tämä lähtökohta on motivoinut reduktionististen tutkimusotteiden vastustusta, koska reduktion myötä ”hyvän asia” palautuisi johonkin sellaiseen, jota uskonnollinen ihminen ei ensinkään tunnista, sosiaalisiin tai kognitiivis-biologisiin ominaisuuksiin.

Vaikka uskontokritiikki eroaa esimerkiksi sosiologisesta tai kognitiivisesta reduktionismista siinä, että se säilyttää arkiteorian mukaisen uskontokäsitteen, uskontokritiikki on reduktionistisen tutkimuksen kanssa osittain samalla asialla eli suhteuttamassa uskonnollisia uskomuksia ja argumentaatiota todellisiin, perusteltaviin päätelyin ja toiminnan sääntöihin (Eller 2004). Eli kun kognitiivisti esittää väitteen ”kun tiedämme ihmisen kognitiosta nämä ja nämä asiat, uskonto näyttää tällaiselta”, niin uskontokritiikki esittää väitteen ”kun tiedämme uskomusten perusteltavuudesta ja argumentaatiosta nämä ja nämä tosiasiat, niin uskonto näyttää puolestaan tällaiselta...”

Uskontotieteellä on empiiristen tieteiden kentässä erityinen tehtävä tuoda esille millaisia uskomuksia, päätelmiä ja toiminnan malleja uskonnoissa esiintyy. Käsitteellisen minäkeskeisyyden vaatimus on kenties vielä vahvempi uskontotieteessä kuin muilla tieteenaloilla, koska uskontotieteen tutkimuskohteet kyseenalaistavat uskontotieteen tekemisen perusteet.

Teologian puolella oletus uskonnosta (yleensä omasta) ”hyvänä asiana” on vahvasti läsnä, ja vastaavasti käsitteellisen minäkeskeisyyden vaatimus on heikosti tiedostettu. ”Postpluralistinen

uskontoteologia” (Komulainen 2007) puolustaa eri uskontojen oikeutta omiin maailmantulkintoihinsa, pitäen niitä samanarvoisina ja yhtä hyvin perusteltuina. Mitähän tällaisessa teologiassa ymmärretään perusteltavuudella tai vakuuttavalla syyllä? Uskontojen keskeinen perustelutapa on vedota kestävämpään perusteluun, ja tässä mielessä postpluralistinen uskontoteologia on tehnyt arvokkaan löydöksen, joskaan tämä ei varmaankaan ollut uskontoteologian tietoinen tavoite.

Tieteen, uskonnon ja kaunokirjallisuuden mielekkyys ehdot sekä tutkimustoiminnan suhde todellisuuteen liukenevat ja sekoittuvat usein humanistisissa ja teologisissa tiedekunnissa. Tähän Harris ja Dawkins tarjoavat tehokasta vastalääkettä.

KIRJALLISUUS

- Eller, D. 2004: *Natural Atheism*. America Atheist Press.
Harris, S. 2006: *Letter to a Christian Nation*. Alfred A Knopf.
Kivinen, S. Albert 1998: Jumalan olemassaoloa koskevista argumenteista: johdatusta luonnolliseen teologiaan. Teoksessa Ulla Kurkinen (toim.) *Paratiisista paratiisiin – uskontofilosofian kysymyksiä*. Turun yliopisto 1998.
Komulainen, J. 2007: Mikä yhdistää ja erottaa uskontoja? Uskonnot teologisen mielenkiinnon kohteena. *Tieteessä tapahtuu* 3/2007: 19-25.
Rescher, Nicholas 1988: *Rationality – A Philosophical Inquiry into the Nature and the Rationale of Reason*. Clarendon Press.

Kirjoittaja on Turun yliopiston dosentti ja uskontotieteen lehtori